

בס"ד

דיני נזיקין - "מגילת זכויות האדם" לפרשת משפטים

כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לַאֲדֹנָיו וְהַשּׁוֹר יִסְקַל. {ס} **לג** וְכִי-יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אוֹ כִּי-יִכְרֶה אִישׁ בֵּר וְלֹא יִכְסֶּנּוּ וְנִפְל-שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמֹר. **לד** בַּעַל הַבּוֹר יִשְׁלַם כֶּסֶף וְשֵׁבִיב לְבַעְלָיו וְהַמֵּת יִהְיֶה-לוֹ. {ס} **לה** וְכִי-יִגַּף שׁוֹר-אִישׁ אֶת-שׁוֹר רַעְיוֹ וְנָתַתּוּ וּמָכְרוּ אֶת-הַשּׁוֹר הַחַי וְחָצוּ אֶת-כֶּסְפוֹ וְגַם אֶת-הַמֵּת יַחְצוּ. **לו** אוֹ נֹדַע כִּי שׁוֹר נָנַח הוּא מִתְמַוֵּל שְׁלֹשׁ וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעַלְיוֹ שְׁלֹשׁ יִשְׁלַם שׁוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר וְהַמֵּת יִהְיֶה-לוֹ. {ס} **לז** כִּי יִגְנֹב-אִישׁ שׁוֹר אוֹ-שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מָכְרוּ חֲמֻשָּׁה בְּקֶר יִשְׁלַם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע-צֹאֵן תַּחַת הַשֶּׂה. **א** אִם-בְּמַחְתָּרְתָּ יִמְצָא הַגָּנֵב וְהִקְּהָ נָתַתּוּ אֵין לוֹ דָּמִים. **ב** אִם-זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ שְׁלֹשׁ יִשְׁלַם אִם-אֵין לוֹ וְנִמְכַר בְּגִנְבָתוֹ. **ג** אִם-הִמְצָא תִּמְצָא בְּיָדוֹ הַגָּנֵב מִשּׁוֹר עַד-חֲמֹר עַד-שֶׂה חַיִּים שְׁנַיִם יִשְׁלַם. {ס} **ד** כִּי יִבְעַר-אִישׁ שְׂדֵה אוֹ-כַרְם וְשָׂלַח אֶת-בְּעִירָהּ וּבְעַר בְּשָׂדֶה אַחֵר מִיֵּטֵב שְׂדֵהוּ וּמִיֵּטֵב כְּרָמוֹ יִשְׁלַם. {ס} **ה** כִּי-תִצָּא אִשׁ וּמִצָּאָה קִצְיִים וְנִאֲכַל גְּדִישׁ אוֹ הַקֶּמֶה אוֹ הַשְּׂדֵה שְׁלֹשׁ יִשְׁלַם הַמְּבַעַר אֶת-הַבְּעִרָה.

שלושים ואחד הפסוקים הללו מתחלקים לשתי מחציות שוות באורכן פחות או יותר:

א. כ"א, יב-כו - 16 פסוקים העוסקים ב**אדם המזיק במזיד או בשגגה.**

ב. כ"א, כח - כ"ב, ה - 15 פסוקים העוסקים ברובם בניזקין הנגרמים על ידי ממונו של האדם, או כתוצאה עקיפה של מעשיו.

הבחנה זו בין שני חלקי הפרשה מתאשרת גם על ידי חלוקת הפרשיות של המסורה:

כל דין מדיני הנזיקין כלול בפרשה סתומה בפני עצמה, ורק בין פסוק כז לפסוק כח שבפרק כ"א - קו החצייה של הפרשה - נמצא הפסק של פרשה פתוחה.

פתיחת פרשת נזיקין בדיני רוצח

כפי שאמרנו לעיל חלקה הראשון של פרשת נזיקין פותח בדיני אדם הנוטל נפשו של חברו, ומסביר רש"י הירש:

2. רש"י הירש על פסוק י"ב

"שמירת החיים עומדת בראש שהרי בה תלויים כל הערכים והנכסים הקשורים בהוויתו של האדם בעולם הזה."

דיני רוצח נידונו גם בספר ויקרא בפרשת אמור שם נאמר:

תחומיה של פרשת הנזיקין וחלוקתה לשתי מחציות

פרשת משפטים פותחת בדיני עבד ואמה עבריים, ומיד אחר כך היא עוברת לדיני נזיקין.

ראשיתם של הללו היא בפרק כ"א פסוק י"ב - "מכה איש ומת מות יומת", וסיומם בפרק כ"ב פסוק ה' - "כי תצא אש... שלם ישלם המבער את הבערה".

אמנם גם המשך פרק כ"ב, העוסק בדיני השומרים, שייך לדיני הנזיקין, אך זהו עניין העומד בפני עצמו.

נמצא אפוא כי פרשת הנזיקין בהגדרתה המצומצמת משתרעת על פני 31 פסוקים:

1. שמות פרק כ"א

יב מכה איש ומת מות יומת. **יג** וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה וְהִאֲלֵהִים

אָנָּה לִיָּדוּ וְשִׁמְתִי לָךְ מִקּוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה. {ס} **יד** וְכִי-יִזְדּוּ

אִישׁ עַל-רַעְיוֹ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִּקְחֵנוּ לְמוֹת. {ס}

טו וּמִכָּה אֲבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת. {ס} **טז** וְגִנֵּב אִישׁ וּמָכְרוּ

וְנִמְצָא בְּיָדוֹ מוֹת יוּמָת. {ס} **יז** וּמִקַּלְל אֲבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת. {ס} **יח** וְכִי-יִרְיֹב אֲנָשִׁים וְהִכָּה-אִישׁ אֶת-רַעְיוֹ בְּאֶבֶן

אוֹ בְּאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנִפְל לְמִשְׁכָּב. **יט** אִם-יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ

בַּחוּץ עַל-מִשְׁעַנְתּוֹ וְנָקָה הַמִּכָּה רַק שְׂבִתוֹ יִתֵּן וְרָפָא יִרְפָּא. {ס}

כ וְכִי-יִכֶּה אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ אוֹ אֶת-אִמּוֹתָיו בְּשִׁבְטוֹ וּמָת תַּחַת יָדוֹ נָקָם יִנָּקֶם. **כא** אֲךָ אִם-יוֹם אוֹ יוֹמִים יַעֲמִד לֹא יָקָם כִּי

כֶּסֶפוֹ הוּא. {ס} **כב** וְכִי-יִצְוּ אֲנָשִׁים וְנִגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וַיִּצְאוּ יָלְדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אֶסוֹן עָנוּשׁ יַעֲנֹשׁ כַּאֲשֶׁר יִשִּׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפִלְלִים. **כג** וְאִם-אֶסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת

נֶפֶשׁ. **כד** עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל. **כה** כּוֹיָה תַּחַת כּוֹיָה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה. {ס}

כו וְכִי-יִכֶּה אִישׁ אֶת-עֵין עַבְדּוֹ אוֹ-אֶת-עֵין אִמּוֹתָיו וְשִׁחַתָּה לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינוֹ. **כז** וְאִם-שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ-שֵׁן אִמּוֹתָיו

יִפִּיל לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שְׁנוֹ. {פ}

כח וְכִי-יִגַּח שׁוֹר אֶת-אִישׁ אוֹ אֶת-אִשָּׁה נָמַת סָקוֹל יִסְקַל הַשּׁוֹר וְלֹא יִאֲכַל אֶת-בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי. **כט** וְאִם שׁוֹר נָנַח הוּא מִתְמַוֵּל שְׁלֹשׁ וְהוּעַד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהַמֵּת אִישׁ אוֹ

אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסְקַל וְגַם-בְּעַלְיוֹ יוּמָת. **ל** אִם-כֶּפֶר יוּשַׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיָּן נֶפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר-יוּשַׁת עָלָיו. **לא** אוֹ-בֶן נָנַח אוֹ-בַת נָנַח כַּמִּשְׁפָּט הִזָּה יַעֲשֶׂה לוֹ. **לב** אִם-עַבֵּד יִגַּח הַשּׁוֹר אוֹ אִמָּה

אך מפשט הפסוקים לא ברור האם מדובר על החלמה מלאה או שהניזק רק הצליח לחזור לתפקוד באופן כללי, אך הוא עדיין נושא את הנזק לצמיתות. ולדוגמא הרמב"ן מפרש:

7. הרמב"ן

"על משענתו - ... ולפי דעתי על משענתו כפשוטו, וכמו ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח' ד'), משענת הקנה הרצון (מ"ב י"ח ל"א), ויאמר הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשווקים וברחובות על משענתו, כמשפט החלושים שנתרפאו מחול"ל"

מלבד זאת, כמו כן בהתייחסות השניה התורה מחייבת את המזיק אף על חבורה: "חבורה תחת חבורה", ומעטים הם המקרים של נזק ללא חבורה.

מדוע, אם כן, לא מתחייב המזיק לשלם על עצם הנזק גם במקרה הראשון?

כיוון אחד להתמודד עם השוני בין המקרים, הוא לומר שאין זה אלא שוני למראית עין, ויש ליתן את האמור בפרשיה האחת גם בחברתה, כך שבשורה התחתונה בשני המקרים גם יחד יש לשלם את כל שלושת החיובים: שבת וריפוי לצד התשלום על הנזק עצמו, וזו דרכה של תורה שבעל פה.

כמו שפוסק לדוגמא הרמב"ם:

8. הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פרק א' הלכה א'

א החובל בחברו, חייב לשלם לו חמישה דברים--נזק, וצער, וריפוי, ושבת, ובושת. וחמישה דברים אלו, כולן משתלמים מן היפה שבנכסיו כדין כל המזיקין.

אלא, שבפשטי המקראות דרך זו אינה עולה יפה, מהסיבות הבאות:

א. בפרשת אמור התורה מזכירה רק את החיוב על הנזק בדמות: 'עין תחת עין שן תחת שן', ואם הדין הוא שיש לשלם את שלושת התשלומים גם יחד (נזק, שבת, ריפוי), מדוע התורה לא מפרשת זאת?

ב. שני המקרים מובאים בפרשתנו בסמיכות מקום, אלא שבניהם מפרידה הפרשיה שעוסקת באדם שמכה את עבדו.

אם אכן פרשיות אלו משלימות אחת את השניה, מדוע הן לא הובאו יחד?

(גם אם נאמר שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, הרי שיש לצפות שהעושר יופיע במקום אחר לגמרי, ולא בסמיכות מקום לדין הראשוני שנפסק על ידי הפרשה העוקבת.)

אך קיימת דרך אחרת להתמודד עם ההבדלים שבין הפרשיות השונות.

על פי דרך זו התורה אכן מוצאת לנכון להפעיל חיובים שונים בתרחישים שונים של גרימת נזק, בהתאם לנסיבות של כל מקרה.

ואכן, התבוננות בשלושת הפרשיות מצביעה על כך שיש כאן שלושה תרחישים שונים של גרימת נזק:

▪ במקרה הראשון מדובר בשני אנשים הרבים זה עם זה ופוגעים אחד בשני. כאשר זהו התרחיש של הנזק, לניזק

3. ויקרא כ"ד

יז ואיש כי יכה בל-נפש אדם מות יומת.

ומסביר רש"י הירש כיצד נלמדים דיני ההורג משני הכתובים:

4. המשך הרש"י הירש

"את הכתוב 'מכה איש ומת' משלים כתוב אחר 'ואיש כי יכה כל נפש אדם' (ויקרא כ"ד י"ז) ורק בהצטרף שני הכתובים יחד מתבאר דיוקנו של מושג הרוצח, הרצח והנרצח במשפט התורה.

נאמר כאן 'מכה' בדרך הכללה, ובא 'איש' להוציא קטן שהרג את הנפש,

ומנין שהשווה הכתוב נקבה לזכר בדין רוצח – תלמוד לומר 'מכה', כולל האשה.

נאמר כאן 'איש' בדרך הגבלה, ובא 'נפש אדם' (בויקרא) ללמדנו: אפילו אשה ואפילו קטן שנהרגו, ומה תלמוד לומר 'איש' להוציא את הנפל.

ועוד אמרו: נאמר שם 'כי יכה' ונאמר כאן 'ומת' – 'מגיד שאינו חייב עד שתצא נפשו' (מכילתא)

ולא נאמר כאן 'הורג איש' אלא 'מכה – ומת' בנפרד ללמדנו שהמכה חייב מיתה, לא רק כשהאיש מת מיד, אלא גם לאחר זמן, ובלבד שהמות היה תוצאה הכרחית של המכה"

וכי יריבון אנשים

כפי שראינו כל המחצית הראשונה של פרשת נזקין עוסקת בנזק הנגרם לאדם על ידי פעולה אלימה מצידו של אדם אחר:

ככלל, ניתן למנות שלושה מקומות בהם מתייחסת התורה לעניין זה, שניים מהם בפרשתנו והשלישי בספר ויקרא בפרשת אמור:

1. "וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרוף ולא ימות ונפל למשכב אם יקום התהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא (שמות כ"א, יח-ט). – מקור 1

2. "וכי יצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון (באשה – מכילתא) ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים. ואם אסון (באשה – רש"י) יהיה ונתתה נפש תחת נפש, עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל כויה תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה" (שם שם, כב-כג). – מקור 1

5. ויקרא כ"ד, יט-כ

3. "ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן יתן בו" (ויקרא כ"ד, יט-כ).

בפרשתנו, אם כך, ישנם שני מקרים, כאשר בכל אחד מהם הדין שנקבע על ידי התורה שונה.

במקרה הראשון המזיק מתחייב לשלם עבור הוצאות הריפוי ושכר הבטלה בלבד.

ואילו במקרה השני ישנו חיוב על עצם הנזק, שעליו אמור המזיק לשלם בגופו: "עין תחת עין וכו'".

התורה אמנם מדגישה במקרה הראשון שהניזק הצליח להשתקם ממכתו: "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו..." ורש"י מפרש:

6. רש"י כ"א, י"ט

"על משענתו – על בוריו"

לעומת זאת, כאשר האדם **אשם** במצב מסוים, מגמת התורה היא על פי העקרון של "מידה כנגד מידה" - דהיינו: הפעולה אותה ביצע האדם (בין אם מרצון ובין אם מחמת רשלנות) תחזור אליו ו"תפגע בו" באותה צורה בה הוא "ניסה" לפגוע באחר.

בחלוקה ניתן להבחין בשתי הפרשיות הראשונות בפרשת משפטים העוסקות בנוקי ממון: "כי יבעיר" מצד אחד, לעומת "כי תצא אש" מצד שני¹ (שמות כ"ב, ד-ה).

ההבדל בין שתי הפרשיות נעוץ בכך שבפרשה הראשונה מדובר על פעולה יזומה על ידי האדם שמטרתה להזיק. במקרה זה, אם כך, האדם לא רק אחראי לנוק שנגרם, אלא גם אשם בו.

ממילא, העונש המושט עליו הוא: "מיטב שדהו ישלם". אם נפרש שמדובר בשדהו של המזיק, כמשמעותם הפשוטה של הכתובים, אזי אין כאן רק דרישה לפיצויו של הניזק, אלא גם מעין פגיעה במזיק כשם שהוא פגע בניזק. פעולת הנזק לשדה חוזרת למזיק וכביכול הוא הזיק לשדהו שלו במקום להזיק לשדה אחר.

בפרשיה השניה, האדם לא התכוון להזיק, לפיכך יש לו רק אחריות ביחס לנוק שנגרם לחברו, ולכך עליו לפצות את הניזק.

במקרה זה אין הדגשה מיוחדת על כך שהנוק חוזר כביכול לרשותו של המזיק, אלא רק חובה לשלם את נזק הבעירה.

פרשיה נוספת שבה ניתן לראות את יישומו של עקרון זה, היא פרשית שור המזיק. ככלל, כאשר שורו של אדם מחולל נזק מסוים כתוצאה מכך שבעליו לא שמר עליו כראוי, אזי מעשי השור נזקפים לחובתו של האדם עצמו.

ולכן כאשר שור מועד הורג אדם, בעל השור מתחייב במיתה, אלא שניתן להמירה בחיוב כופר, כיוון שבמקרה זה בעל השור איננו נחשב לרוצח ממש. כמו שאומר רש"י:

9. רש"י

"וגם בעליו יומת – בידי שמים, יכול בידי אדם, תלמוד לומר מות יומת המכה רוצח הוא (במדבר ל"ה) – על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת שורו (מכילתא וסנהדרין ט"ו)"

לעומת זאת דינו של השור התם מתפצל בין מקרה שבו השור הורג שור, לבין מקרה שבו הורג השור אדם: כאשר שור תם הורג אדם, בעל השור פטור לחלוטין מתשלום – "ובעל השור נקי".

לעומת זאת, כאשר שורו הרג שור אחר, הרי שבעל השור מתחייב בתשלום חצי הנזק.

חלוקה זו זוקקת הסבר: כיצד ייתכן שהריגת שור תחייב יותר מאשר הריגת אדם?

1 איננו נכנסים כאן לשאלה אם "כי יבעיר" משמעותו שליחת צאן ובקר או הבערת אש, שכן לעניינו שני הפירושים ניתנים להיאמר.

יש אחריות עקיפה לכך שהוא ניזוק, שהרי הוא השתתף במריבה באופן פעיל.

במקרה השני מדובר על שני אנשים נצים, הפוגעים (ללא כוונה?) בגורם שלישי. הגורם השלישי במקרה זה היא האשה, אשר איננה נושאת כלל באחריות על המריבה.

כלומר, קיימים שלושה מקרי נזק, והתורה מתייחסת בשלושה מקומות לשלושה סוגי נזק אלו:

- א. אנשים רבים ומזיקים אחד לשני.
- ב. אנשים רבים ומזיקים ללא כוונה לגורם שלישי.
- ג. אדם הגורם לחבלה לאדם אחר ללא מריבה (נוכחית) ביניהם ("ואיש כי יתן מום באדם").

שלושת המקרים הללו מניבים עונשים שונים התקפים ביחס לכל אחד מהם:

- א. במקרה הראשון אין תשלום נזק (אולי משום שלא היה נזק קבוע), אלא תשלום רפוי ושבת בלבד.
- ב. במקרה השני התשלום הוא עבור הנזק עצמו: "עין תחת עין".
- ג. במקרה השלישי החיוב מקביל לחיוב במקרה השני: "עין תחת עין".

קביעת רמת החומרה של המקרים הללו איננה כה פשוטה. מובן מאליו שהמקרה בפרשת אמור הוא החמור ביותר, שכן בו מדובר על נזק שהוטל בכוונה באדם אחר, ללא כל אשמה מצדו (על אף שהדברים נאמרים שם על רקע פרשת הריב של המקלל, הדין לא מוצג שם בהקשר של ריב).

ברם, החלוקה בין שני המקרים בפרשה שלנו קשה יותר: מחד, אשמתו של המזיק חמורה יותר במקרה הראשון, משום שהוא הכה בכוונה (אף שהיה זה תוך להט המריבה, מכל מקום זו ודאי פעולה מכוונת). במקרה השני הנזק לא היה מכוון.

מאידך, מבחינתו של הניזק, במקרה הראשון אשמתו גדולה יותר, שכן הוא השתתף במריבה (נאמר 'וכי יריבון אנשים', ולא 'כי יריב איש עם רעהו', ומיעוט רבים [ב' רפויה] - שנים), והיה צריך לצפות אפשרות של תוצאות מעין אלו. במקרה השני אין כל אשמה מצידו של הניזק.

בין אשמה לאחריות

כדי לעמוד אל נכון על היחס המדויק בין רמת חומרתם של שני המקרים, עלינו לעמוד על ההבחנה בין שני מושגים: **אשמה ואחריות**.

אדם יכול להיות אחראי למצב מסוים גם כאשר הוא איננו אשם.

אשמה משמעה שהאדם גרם במזיד או על ידי רשלנות פושעת למציאות מסוימת.

לעומת זאת, אדם יכול להיות אחראי לארועים מסוימים גם כאשר לא ניתן להאשים אותו בכך שהם התרחשו.

ה'עונש' שמוטל על האדם על ידי התורה משתנה בין שני המצבים הללו. כאשר האדם אחראי למצב מסוים, הוא צריך להשיב את המצב לתקנו במידת האפשר. המגמה במקרה זה היא תיקון הנזק.

הדרך היחידה שבה יכול המזיק להתחייב לשלם על הוצאות אלו היא במידה שנשית עליו את הנזק שנגרם לחברו, וזוהי דרך שקיימת רק כאשר יש אשמה.

במקרה ששני אנשים רבים זה עם זה האשמה של המזיק נעדרת, וממילא התשלום היחיד שבו מתחייב המזיק הוא עבור הריפוי והשבת.

חיובי התשלום על הנזק עצמו, נמצאים רק בשתי הפרשיות האחרות.

בפרשיה המופיעה בסדר אמור מתחייב המזיק לשלם מכיוון שהוא זה שנושא באשמה לנזק. ואילו את החיוב בתשלומי הנזק במקרה של האשה ההרה בפרשתנו, מכיוון שגם כאן המזיק נושא באשמה, וזאת מכיוון שלאשה לא היה כל חלק במריבה. (למרות שהכאת האשה לא נעשתה במתכוון).

חרף ההבחנות האלו בתורה שבכתב, הרי שהתורה שבעל פה, לא ראתה לחלק בין המקרים השונים ובעצם איחדה את הפרשיות השונות.

התייחסות זו מתפרשת היטב על רקע **ההבדל העקרוני שבין התורה שבכתב לתורה שבעל פה.**

בעוד שעל פי פשוטי המקראות נקודת ההתייחסות היא מצידו של המזיק, כאשר יש להשית על ראשו את הנזק שרצה לגרום לצד השני, הרי שבתפיסתם של חז"ל **בתורה שבעל פה** העקרון המכונן איננו הענשה של המזיק, אלא נסיון לתקן את הנזק שנעשה, ולפצות את הניזק.

נקודת הכובד איננה באשמתו של המזיק, אלא ממוקדת בניזק, ובנסיון לפצות אותו על הנזק שאירע.

בעוד שבתורה שבכתב הדגש הוא על אשמתו של המזיק ועל הנסיון להחזיר על ראשו את הנזק שנגרם, באה התורה שבעל פה, אשר בה מגמת הצדק היא פיצוי הולם של הניזק והחזרת המצב לקדמותו. כפי שמסביר רש"י הירש:

10. רש"י הירש

"כל תשלומי הכסף שהתורה חיבה לשלם – להוציא מקרים מועטים שהם חיובי קנס – אינם עונשי ממון כלל ועיקר. הרי הם "תשלומים" - התחייבות לשלם פיצויים, והם נובעים כתוצאה משפטית טהורה מן הנזק שנגרם ואינם תלויים כל עיקר בתכונת הפשיעה של מעשה המזיק, בין שתכונה זו ניכרת יותר ובין שהיא נכרת פחות. המזיק חייב לשלם את הנזק אפילו לא חייבוהו בשום בית דין, ואפילו אין בית הדין יכול לחייבו, מחוסר עדים."

בתורה שבעל פה לא רואה את התשלום על הנזק כמבטא את השטת הנזק על ראשו של המזיק.

פעולה כזו אכן לא ניתנת להתבצע אלא כאשר המזיק אשם בנזק, ולא רק אחראי לו.

אך התורה שבעל פה לא רואה בתשלום הנזק יותר מאשר פיצוי ממוני פשוט לניזק, שנועד להחזיר את המצב לקדמותו.

אין כאן פעולת ענישה אקטיבית, אלא רק החזרת המצב המקורי על כנו.

ממילא, היכולת לדרוש מהמזיק לשאת באחריות לכל מרכיבי הנזק (נזק, צער, ריפוי, שבת, בושת), איננה מותנית בשאלת האשמה.

לאור ההבחנה בין אשמה לאחריות, ניתן להסביר שכאשר אנו עוסקים בשור תם שמזיק, מרכיב האשמה חסר. האדם איננו אשם בכך ששורו התם השתגע והחליט להזיק באופן שאינו מצוי.

הקשר של האדם לנזק שחולל שורו התם הוא בדמות של אחריות ולא של אשמה.

ברם, התורה קובעת שבעל השור איננו האחראי היחיד לנזק. האחריות מתפצלת בשווה, בין המזיק לבין הניזק.

יש להדגיש שוב שאיננו מדברים כאן על אשמה. השאלה כאן שונה לחלוטין - מי אחראי לנזק או במלים אחרות, מי ישלם את חשבון הוטרינר שטיפל בשור הפגוע.

התורה קובעת שיש להתייחס אל שני הצדדים במקרה זה כשותפים, הנושאים יחדיו בנטל החוב שנוצר בעקבות הנזק.

על כן, יש להעריך את שווי שני השוורים לפני הנזק (שני שוורים חיים) ולהשוותו למצב לאחר הנזק (שור אחד חי והשני מת). ההפרש בין שני המצבים מתחלק שווה בשווה בין שני הצדדים.

אין כאן דרישה לתשלום, אלא בסך הכל נשיאה משותפת באחריות לטיפול במצב שנוצר. ואנו מחלקים את ההפרש בין שני האנשים.

לעומת זאת כאשר השור התם הורג אדם, הבעלים לא מתחייבים כלל בתשלום.

כי מרגע שהסרנו את עקרון האשמה, הרי שלא ניתן לחייב תשלום ממוני על הצד המזיק.

לא ניתן להתייחס לאירוע של שור ההורג אדם במונחים ממוניים, כיון שלחיי אדם לא ניתן לשוות ערך ממוני (אלא אם כן מדובר בתשלום כופר). לפיכך אי אפשר לומר שהאדם ישלם חצי מ"אחריותו", וממילא האדם פטור לחלוטין.

בין נזק לשבת וריפוי

לאורם של דברים אלו, ניתן לחזור אל שלושת הפרשיות העוסקות באדם שחבל בחברו, ולעמוד על היחס בניהן.

כאמור, באופן עקרוני התורה מחייבת את המזיק בעבור אשמתו בנזק, ואשמה זו באה לידי ביטוי בעונש של "עין תחת עין".

בפרשיה הראשונה עונש זה לא נמצא, והסיבה לכך היא שבמקרה זה הניזק שותף לאשמה. כאשר גם הניזק אשם בנזק, התורה לא מחייבת את המזיק בעבור אשמתו אלא בעבור אחריותו לנזק בלבד. ממילא, אין תשלום על הנזק עצמו, אלא רק על הוצאות הטיפול והשבת.

אלא שנקודה זו דורשת הסבר:

מדוע התורה לא מחייבת את המזיק גם בתשלומי הנזק והצער כחלק מאחריותו לנזק שנגרם?

ניתן לענות על שאלה זו אם נעמוד על ההבדל שקיים בין התשלומים:

תשלומי הריפוי והשבת הם תשלומים עבור הפסד שעדיין לא נגרם בשעת הנזק, אלא בעבור נזק עתידי.

על כן, מחובתו של המזיק למנוע מהניזק לממן הוצאות אלו.

לעומת זאת, התשלום על הנזק הצער והבושת הוא תשלום על נזק שכבר התרחש.

במיתה. וכל הפרשיות בסדר ובכונה נכונה אבל גם הרמב"ן אינו מתייחס לשאלת הסדר במחצית השנייה, ואינו עונה על שאלות שהצגנו לעיל.

העיקרון המנחה את סדר הדינים בפרשת הנוזיקין שאלותינו בדבר הסדר בפרשת הנוזיקין יוצאות מתוך הנחה, שהסדר הראוי הוא על פי מיון הגיוני של **המזיקים**: אדם המזיק לחוד, בהמתו של אדם שהזיקה לחוד, ותוצאות מעשיו של האדם שגרמו לנזק לחוד. מיון כזה אכן ראוי לקובץ משפטי, משום שחיובי הנוזיקין תלויים באופיו של המזיק: אופי זה הוא הקובע את מידת האחריות החלה על האדם ואת דיניו המיוחדים של כל מזיק.

אולם התבוננות בסדר שבתורה, מלמדת שהסדר נקבע דווקא על פי מיון ה**ניזוקים**. המחצית הראשונה של פרשת הנוזיקין אמנם עוסקת כולה ב'אדם המזיק', אך חשוב להדגיש שכולה עוסקת ב**נוזיקין לאדם**. בארבעה סוגי נזקים לאדם דנה מחצית זו: א. הכאה הגורמת למוות לבן חורין ולעבד. ב. הכאה הגורמת לנפילה למשכב. ג. הפלת עוברים של אישה. ד. הטלת מום באחד האברים אצל בן חורין ואצל עבד.

הערה: אגב העיסוק בדיני רוצח בראש הפרשה, נידונו כמה פגיעות בזולת שהן חמורות כעין רצח, ועונשן מיתה, פסוקים טו-יז.

נבאר עתה את סדר הדינים במחצית השנייה: א. המחצית השנייה של פרשת הנוזיקין (החל מפסוק כח) ממשיכה אף היא ב**נזק לאדם**, ואף בנזק החמור מכול - גרימת מותו, וזאת בדומה לפתיחת המחצית הראשונה, אולם כאן המדובר ב**שור שהרג אדם**. רק שכאן **סידור הדינים נקבע לפי המזיק**, שכן אם היינו הולכים לפי ה**ניזוק**, הייתה פרשייה זו צריכה להיות דבקה לדיני רוצח במזיד או בשגגה שלעיל, אולם מפני ההפרש הגדול שיש בין אדם שהרג אדם לבין שור שהרג אדם, נתייחד לפרשייה זו מקום שונה. הפרשייה מבחינה בין שור שהרג אדם בהיותו **תם** לבין שור שהרג בהיותו **מועד**, ובין נהרג שהוא בן חורין לבין נהרג שהוא עבד.

בכל המקרים נסקל השור, והחילוק הוא בדין התשלומים. התיבה 'שור' חוזרת בפרשייה זו (כח-לב) שבע פעמים, ובכולן מדובר בשור המזיק.

ב. מכאן עוברת הפרשה לדון ב**ניזוק שערכו פחות מן האדם**: נזקי בהמתו של אדם. פרשייה ראשונה העוסקת בכך היא בור שכרה אדם ברשות הרבים (לג-לד) ש"נפל שמה שור או חמור". והנה ממעט מדרש ההלכה מפסוק זה שנאמר:

13. מסכת בבא קמא דף כח ע"ב

'שור' – ולא אדם, 'חמור' – ולא כלים

נראה כי מיעוט זה נלמד ממיקומו של דין הבור בפרשה, המסודרת דווקא על פי סדר ה**ניזוקים**. דין הבור הוא חלק מדיני נזקים שנגרמו ל**בהמות**. נזקים שנגרמו לאדם נידונו לפני כן, ואילו נזקי כלים יידונו רק אחר כך.

מושג האשמה איננו רלוונטי כאשר כל מטרתנו אינה אלא לפצות את ה**ניזוק**.

אמור מעתה, שאין לנו אלא לבחון את אחריותו של המזיק בלבד ועל פיה להטיל עליו את תשלומי הנזק השונים.

בעיית סדר הדינים במחצית השנייה

קעת הבה נתבונן בסדר הדינים במחצית השנייה של פרשת הנוזיקין:

- א. דיני שור שהרג אדם (כ"א, כח-לב).
- ב. דיני בור (לג-לד).
- ג. דיני שור שהזיק שור (לה-לו).
- ד. דיני גנב שטבח או מכר את הבהמה שגנב או שנמצאה בידו (כ"א, לז - כ"ב, ג).
- ה. דין צאנו של אדם שביער שדה או כרם של אחר (כ"ב, ד).
- ו. דין אש שיצאה ושרפה גדיש או קמה (כ"ב, ה).
- ז. דין גנב שגנב כסף או כלים (כ"ב, ו).

סדר זה של הדינים מעורר כמה קשיים:

א. בין כל דיני 'ממון המזיק' הממלאים מחצית זו, נמצאת פרשה בת ארבעה פסוקים, העוסקת ב**דיני הגנב ותשלומיו** (כ"א, לז - כ"ב, ג). והרי זו חזרה ל'**אדם המזיק**' שדינו נידונו במחצית הראשונה של הפרשה. ועוד: מדוע לא נסמכו **דיני גנב בהמה לדיני גנב כסף או כלים**?

ב. תמוה סדרם של המזיקים הנידונים במחצית זו:

היא פותחת בדיני שור שנגח אדם, עוברת לדיני בור, ושוב חוזרת לדיני שור שנגח שור.

ובכן, **מדוע אין דיני נגיחת השור** ('קרן' בלשון חז"ל) **מאוחדים**, ומדוע מפסיק הבור ביניהם?

ג. לנזקי השור הנוגח ראוי היה להצמיד את נזקי בעירו של האדם ('שן ורגל'), שהרי אף הם נזקי בהמתו, אולם פרשת הגנב מפרידה ביניהם.

ד. את פרשת ה**בור** ראוי היה להצמיד לפרשת האש, כי בשתייהן מדובר ב**נוזיקין שהם תוצאת מעשים בלתי-זהירים של האדם**. אולם בין הבור לאש מפרידות כמה פרשיות.

לסיכום, האם קיים סדר הגיוני בדיני הנוזיקין, או שמא כל דין עומד לעצמו? בפירושו הארוך לתחילת פרשת משפטים (כ"א, ב ד"ה כי תקנה) אומר ראב"ע:

11. ראב"ע שמות כ"א, ב ד"ה כי תקנה

אומר לך כלל, לפני שאחל לפרש, כי כל משפט או מצווה, כל אחד עומד בפני עצמו. ואם יכולנו למצוא טעם למה דבק זה המשפט אל זה, או זאת המצווה אל זאת, נדבק ככל יכולתנו. ואם לא יכולנו, נחשוב כי החיסרון בא מחוסר דעתנו.

ואכן, בפירושו הארוך מעיר ראב"ע כמה הערות בנוגע לקשר בין דיני הנוזיקין, אולם על רוב שאלותינו לא ענה.

הרמב"ן, שבפירושו לפסוק ב (ד"ה כי תקנה) ביאר את סדר הדינים במחצית הראשונה של פרשת הנוזיקין בזיקה לעשרת הדיברות, ובאר:

12. הרמב"ן, בפירושו לפסוק ב (ד"ה כי תקנה)

וכאשר השלים משפט המצוה הזאת בעבדים העברים, החל במשפט לא תרצח שהיא החמורה, ובכבוד האבות, ובלא תגנוב, וחזר למשפט מכה איש בלי שימות בה, ואחרי כן לרציחת העבד שהיא חמורה ממיתת הולדות, ואחרי כן לאברי הישראלים והעבדים, ואחרי כן לנזקי הבהמות

ז. מה חסר בפרשתנו? נזקי מיטלטלין חסרים. אלו מצויים בפסוק הפותח את פרשת השומרים, אך משמש בו-זמנית סיום נאות לפרשת הניזקין הקודמת, והרי הוא כעין חוליית מעבר:

14. שמות כ"ב, ו

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, וגנב מבית האיש, אם ימצא הגנב ישלם שנים.

אף שההקשר שבו מופיע דין גנב זה הוא דיני שומר חנם, הרי שבפסוק זה נשלמו דיני הגנב שנידונו לעיל.

אלא ששם נידון גנב שהזיק בהמה, ואילו כאן נידון גנב שהזיק מיטלטלין, ונתחדש כאן שאף הוא משלם כפל (בין אם נמצאת הגנבה בידו בין אם לאו).

ושוב נשאל: מדוע לא נסמכו כל דיני הגנב למקום אחד? התשובה היא: משום השינוי **בניזק**, שהוא הקובע את סדר הפרשיות. בין דיני הניזקים לבהמות לבין דיני הניזקים למיטלטלים, הגיוני שייכנסו דיני הניזקים ליבול.

סדר הניזקים - סדר ערכי

מהי משמעות הסדר הזה של דיני הניזקין, לפי סדר הניזוקים?

הרי עקרונות החיוב ופרטי דיניו תלויים באופיו של הניזוק! כך, למשל, קיימת ההבחנה בין שור תם למועד הן בשור שנגח אדם והן בשור שנגח שור, ותשלום כפל קיים הן באדם שגנב בהמה והן בזה שגנב מיטלטלין.

סדר הניזוקים שבתורה הוא **סדר ערכי**:

- ראשית נידון הנזק הנגרם לחיי האדם או לשלמות גופו.
- אחר כך נידון הנזק הנגרם לבהמתו. חומרתו של נזק זה נמדדת לא רק מנקודת המבט של הבעלים, שהיה קשור לבהמתו ורגיל אליה, ואין בתשלום הכספי כדי לפצות על כך, אלא גם מן ההיבט העקרוני: **בהמה יש נשמת חיים** (ראב"ע בפירושו הארוך לפסוק לג ד"ה כי יפתח עמד על שני ההיבטים הללו).
- לאחר מכן נידון **נזק ליבול**, שהוא יקר לבעליו שעמל עליו ו"אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבין של חברו" (בבא מציעא לח ע"א). גם כאן יש ליבול **ערך עקרוני בהיותו בדרגת צומח**.
- רק לאחרונה נידונים **"כסף או כלים"** - מיטלטלין דוממים הפחותים בחשיבותם מכל קנייני האדם.

זהו, אפוא, **סדר דצח"מ (דומם, צומח, חי, מדבר) מהופך**.

אלא שבכך עוד לא הוסבר מדוע העדיפה התורה סדר זה. אף שזהו סדר שיש בו היגיון, בכך שהוא הולך מן הניזק הכבד אל הניזק הקל, עדיין לא ענינו על השאלה: במה יתרונו על פני סדר דינים על פי מיון הניזוקים, שהוא נראה הולם יותר קובץ משפטי?

הסדר הערכי - ניטוי להגנת זכויות האדם

את לימוד מסכת בבא קמא בישיבות מקובל להתחיל בשיעור מבוא העוסק בשאלה שלא נידונה במסכת זו בפירוש:

האם מלבד חובת התשלום המוטלת על המזיק את רכוש חברו, ישנו גם איסור בעצם עשיית הנזק, אף כשזה נעשה שלא בכוונה אלא מתוך רשלנות או אי-שמירה? ואם כן, מהו איסור זה?

ג. פרשייה שנייה העוסקת בנזקי בהמה היא **פרשת שור שנגח שור (לה-לו)**, ואף כאן, כמו בשור שנגח אדם, יש הבחנה בין תם למועד.

פרשיית בור ופרשיית שור שנגח שור קשורות ביניהן בקשרי סגנון ועניין: הן מסיימות באותו דין ובמילים זהות: **"ישלם... והמת יהיה לו"**.

התיבה 'שור' חוזרת בשתייהן יחדיו שבע פעמים, אולם רק שלוש מתוכן מתייחסות לשור המזיק, ואילו השאר לשור הניזק או לתמורתו.

מדוע אפוא הקדימה התורה את הבור לשור שנגח שור? שמא כדי להדגיש **שמיון המקרים נעשה על פי הניזוק ולא על פי המזיק**.

הצמדת פרשיית שור שנגח אדם לפרשיית שור שנגח שור (כמו שסברנו בשאלתנו) הייתה מבליטה את המזיק המשותף ומטשטשת את ההבדל הגדול בין הניזוקים.

אפשר גם שהניזקים לבהמות מצויים יותר בבור, המזיק את כל הבהמות בשווה "שור או חמור", ופחות מצויים בשור, הנוגח בדרך כלל רק את בני מינו - "וכי יגף שור איש את שור רעהו".

ד. הפרשייה הבאה, המחזירה אותנו במפתיע ל'אדם המזיק', עוסקת עדיין **בנזקים לבהמות - בגנבת שור או שה על ידי אדם**.

היא מבחינה בין **נזק חמור לבהמה - טביחה או מכירה** - שתשלומיו ארבעה וחמישה, לבין **נזק קל ובר תיקון של גנבה בלבד**, שבו הקנס הוא כפל בלבד. (כמו כן דנה הפרשה בגנב שאינו יכול לשלם, ובדרך אגב בדין הבא במחלת).

ברור עתה מדוע פרשה זו של הגנב מצויה כאן, ביחד עם דיני הניזקים לבהמות, ולא במחצית הראשונה של פרשת הניזקין, העוסקת כולה בנזקים לאדם.

מקומה בסוף דיני הניזקים לבהמות נועד אולי להרחיקה ככל האפשר מדיני 'אדם המזיק לאדם', ולהדגיש בכך את **עקרון המיון לפי סוג הניזוקים**.

ה-ו. לאחר סיום שלוש הפרשיות העוסקות בנזקים לבהמות, אנו עוברים לשתיים העוסקות **בנזקים ליבול שדהו של האדם** (עמד על כך ראב"ע בפירושו הארוך לפסוק ה ד"ה כי תצא).

הפרשייה הראשונה דנה בשילוח הבעיר-הצאן, המבער שדה או כרם של אחר (כ"ב, ד),

והשנייה (פסוק ה) עוסקת **באש שהבעיר אדם בשדהו, והיא יצאה ממנו אל שדה רעהו ואכלה שם "גדיש או הקמה או השדה"**.

אף כאן דייקו חז"ל (ב"ק דף ס ע"א) שפרשה זו עוסקת רק ביבול השדה, אך לא ביטמוני בתוכו.

אף מיעוט זה, בדומה למיעוט שהבאנו לעיל בדיני הבור ('שור - ולא אדם, חמור - ולא כלים'), נובע ממיקומה של פרשת האש בחלק זה של פרשת הניזקין, העוסק דווקא בנזקי יבול.

האחידות הסגנונית שראינו בצמד הפרשיות בור-שור שהזיקו בהמה, קיימת אף בצמד הפרשיות הללו, העוסקות בנזקי היבול: **השורש בע"ר** חוזר בשתייהן חמש פעמים במובנים שונים (ראה ראב"ע הארוך ד"ה כי תצא אש), ובכך נרמז הקשר ביניהן.

דעות שונות נאמרו בעניין זה בדברי ראשונים ואחרונים. בספר 'ברכת שמואל' לר' ברוך בר לייבוביץ, על מסכת בבא קמא סימן ב כתב, כי הפסוקים המלמדים על חיובו של המזיק בתשלומין –

15. ר' ברוך בר לייבוביץ בספר 'ברכת שמואל'
לא רק לעניין חיוב ממון נאמרו, אלא גם לעניין שנעשה 'מזיק' ונענש בדיני שמים. דהפרשה דאדם המזיק ("מכה בהמה ישלמנה", ויקרא כ"ד, כא) נאמרה גם לעניין איסור ועונש בידי שמים... ונראה דגם נזיקין דממונו דבשאר אבות נזיקין, גם כן לא רק לעניין חיוב בידי אדם נאמרה הפרשה דממונו - דחייב בתשלומין על ידי ד'שמירתן עליך', אלא גם יש בכלל הפרשה, דעל ידי מעשה ממונו דשמירתו עליו, חשוב גם 'מזיק' ונענש בידי שמים.
בהציעו דבריו לפני רבו, ר' חיים מבריסק, אמר אף הוא בדומה לכך:

16. ר' חיים מבריסק
דין "ולא ישמרנו" הווי איסורא. ביאור הדברים: דלא נאמר דווקא לעניין חיוב ממון, אלא גם שייחשב מזיק ורשע כלפי שמיא. והביא ראיה לזה מדין חיוב כופר [- בשור מועד שהרג אדם], שהרי הוא גם כן חיוב ד"ולא ישמרנו" (כ"א, כט), והוא נאמר לעניין עונש בידי שמים, דנענש על רציחת שורו, שהרי "כופר - כפרה" (בבא קמא מ ע"א). וכך גם דין ד"ולא ישמרנו" דנזיקין [- בשור שנגח שור - כ"א, לו] גם כן נאמר לעניין עונש בידי שמים.
לדבריהם, אפוא, האיסור להזיק כלול בפרשיות הנזיקין שבתורה עצמן.
אולם מלשונם של הפסוקים שהצביעו עליהם שני הגאונים הללו קשה להסיק כך:
הן הפסוק (ויקרא כ"ד, כא) "ומכה בהמה ישלמנה" שהצביע עליו בעל 'ברכת שמואל', והן הפסוקים "והועד בבעליו ולא ישמרנו" - "ולא ישמרנו בעליו" האמורים בשור מועד שנגח אדם או שור, ושעליהם הצביע ר"ח מבריסק, אינם מורים על איסור להזיק או על חיוב שמירה שהוא "לשמים".

ניתן לאמר שכל המבנה והסדר של פרשת הנזיקין באים ללמדנו את מה שהורו לנו שני הגאונים הללו:
שדיני הנזיקין אינם רק מערכת משפטית שנועדה לסדר ענייני ממונות אשר נקרו בין איש לרעהו.
הסדר הערכי (והלא-משפטי) שבו נקטה התורה בפרשה זו מביע עמדה עקרונית:

חיי האדם, שלמות גופו ושלמות קניינו - מן החשוב שבהם ועד הפחות שבהם, ראויים להגנה מפני תגרת ידו של הזולת ומפני מעשיו ומחדליו.

חיובי הנזיקין אינם באים רק ליישב סכסוך כספי שנפל בין אדם לחברו, אלא הם משקפים את מגמת התורה להגן על האדם וקניינו מפגיעה עקב פשיעתו של רעהו. פרשת נזיקין היא אפוא כעין 'מגילת זכויות האדם' שמעניקה התורה לאדם, ובה נשמרים חייו וחירותו, שלמות גופו ושלמות קניינו.